

Robertas Mertonas ir šiuolaikinė sociologija

Sociologija yra tikrai “amerikietiškas” mokslas. Gimusi Europoje, Amerikoje ji buvo anksčiausiai institucionalizuota akademiškai, įgijo akademinį respektabilumą ir po Antrojo pasaulinio karo tapo vienu iš Amerikos kultūrinio eksporto produktų. Šią amerikietiško sukirpimo sociologiją dabar importuojame bei įsisaviname ir mes. Jos pamatinius pavyzdžius lėmė trijų XX amžiaus Amerikos sociologijos “žvaigždžių” – Paulo Lazarsfeldo (1901 – 1976), Talcotto Parsonso (1902 – 1979) ir Roberto Kingo Mertonso – veikla.

Paulas Lazarsfeldas nustatė šiuolaikinio kiekybinio empirinio sociologinio tyrimo, paremto atrankine apklausa (*survey research*), “kalbinio protokolo” taisykles.¹ Šioms taisyklėms tyrinėtojai paklūsta, kai kalba apie sociologinius “kintamuosius” dydžius, jų “įverčius” ir ryšius, analizuojamus remiantis aprašomąja deskriptyvine ir inferencine statistika. P. Lazarsfeldas taip pat parodė, kaip socialinis tyrimas gali tapti verslu, 1939 m. Kolumbijos universitete įsteigtą Taikomųjų socialinių tyrimų biurą (*Bureau of Applied Social Research*) paversdamas klestinčia verslo įstaiga. Jos pavyzdžiu netrukus įsikūrė daugybė tarpusavyje konkuruojančių sociologinių tyrimų įstaigų. Jų dėka sociologija tapo masine profesija.

Didėjant empirinio socialinio tyrimo specialistų paklausai, atsirado galimybė plėstis ir tuos specialistus ruošiančiai “universitetinei” sociologijai. “Universitetiniai” sociologai buvo dalis platesnės akademinės bendruomenės. Pretenduojantiems įkurti naują profesionalų “cechą” tradiciškai reikėjo turėti tam tikrą atskirą tyrimo “sritį”, “teoriją” ar “metodą”. Du pokario dešimtmečius šiuos universitetinės sociologijos poreikius tenkino idėjos, kurias savo veikaluose dėstė Talcottas Parsonsas ir Robertas Kingas Mertonas.

Jie abu taikė sociologijos metodologinę specifiką kartu su funkcinės analizės metodu. Tos analizės objektas yra socialinės sistemos kaip tam tikri “viršindividualūs” dariniai, kuriuos sudaro socialiniai vaidmenys bei kolektyvai. Funkcinė analizė yra socialinių sistemų išlikimo sąlygų bei tas sąlygas patenkinančių (“funkcionalių”) arba nepatenkinančių (“disfunkcionalių”) procesų tyrimas. T. Parsonsas socialinių sistemų funkcinėje analizėje taikė garsiąją AGIL schemą. R. Mertonas straipsnyje “Atvirosios ir latentinės funkcijos”² pateikia kiek mažiau formalizuotą funkcinės analizės taisyklių kodeksą. T. Parsonsas visas jėgas skyrė sukurti sociologinių sąvokų sistemai, kuri galėtų būti priemonė bet kokių socialinių sistemų analizei ir atskleistų universalius socialinės tvarkos ir socialinės kaitos mechanizmus. R. Mertonas manė, kad sociologijai dar labai toli iki tokios bendrosios sociologijos teorijos sukūrimo. “Galbūt sociologija nėra subrendusi savo Einšteinui, kadangi ji dar nerado savo Keplerio, – jau nekalbant apie Newtoną, Laplace’ą, Gibbsą ar Plancką.”³ Jis ragino sociologus sutelkti pastangas vadinamosioms vidutinio lygmens (*middle range*) teorijoms kurti. Tokia teorija pretenduoja paaiškinti ir sisteminti ne visus ir ne visokius, bet tik tam tikros rūšies socialinius reiškinius. Užtai ji gali kurti empirines hipotezes, kurios patikrinamos remiantis empirinio tyrimo, suprojektuoto pagal P. Lazarsfeldo kanonus, duomenimis.

Tokios “vidutinio lygmens” teorijos eskizą skaitytojas aptiks siūlomame jo dėmesiui R. Mertonso straipsnyje “Socialinė struktūra ir anomija”. Čia kalbama apie “deviantinį elgesį”, kitaip sakant apie tai, kas vadinama “nusikalstamumu”. Šios teorijos uždavinys – identifikuoti tokio reiškinių tipus ir atskleisti jo priežastis. Su R. Mertonso kūryba lietuvių skaitytojas supažindinamas ne tik todėl, kad jis labai dažnai verčiamas į kitas kalbas. Formuluojamos sąvokos bei teiginiai yra svarbūs mūsų visuomenėje tebevykstančių radikalių socialinių pakitimų tyrinėtoji.⁴

Kriminologijos specialistui R. Mertonso darbas yra įdomus ir vertingas kaip šios žinijos srities klasika. Skaitytojui, kuris domisi R. Mertonso teorijos vieta kriminologijos istorijoje, patartina ieškoti informacijos atitinkamoje literatūroje.⁵ Nebūdamas kriminologijos žinovu, aptarsiu tik vieną aplinkybę, kuri yra svarbi R. Mertonso pasiūlytajai strategijai, plėtojant sociologinę teoriją. R. Mertonso dėstoma deviantinio elgesio teorija yra tik vienas iš kriminologijos istorijoje siūlytų ir siūlomų deviantinio

elgesio aiškinimų. Jos alternatyvos yra “diferencijuoto ryšio” (*differential association*), stigmatizacijos, delinkventinės subkultūros ir kt. teorijos. Vadovaudamiesi R. Mertonu pateikta sociologinės teorijos plėtros strategija, turėtume tikėtis, kad empiriniai tyrimai nepasibaigs “natūralia” konkuruojančių teorijų atranka. Ta atranka “baigtusi”, jei visos deviantinio elgesio teorijos, kurių iškeltos prognozės nepasitvirtino, būtų atmetos ir liktų viena vienintelė deviantinį elgesį aiškinanti teorija, sugebanti paaiškinti faktus, paneigusius alternatyvias teorijas. Po to turėtume teisę ieškoti bendrosios sociologinės teorijos, kuri integruotų daugelį “natūralią atranką” atlaikiusių “vidutinio lygio teorijų”.

T. Kuhno, S. Toulmino, P. Feuerabendo ir kitų popozityvistinių mokslo filosofų darbai verčia rimtai suabejoti R. Mertonu siūloma sociologinės teorijos plėtros strategija. Viena vertus, nė viena esamų “deviantinio elgesio” teorijų nėra tokia, kuriai nebūtų prieštaraujančių faktų. Teorija, įstengianti paaiškinti, kodėl žmonės žudo ar prievartauja, gali netikti pajamų slėpimo nuo apmokestinimo, tyčinio bankroto ir pan., vadinamųjų “baltųjų apykaklių” nusikaltimams aiškinti (ir atvirkščiai). Kita vertus, kiekvieną teoriją apskritai galima “tobulinti”, “plėtoti” ir taip įveikti daugelį “nepatogių faktų”. Bet kuriuo atveju, “ištikimybę” tam tikrai deviantinio elgesio teorijai lemia ne tiek tą teoriją patvirtinančių ar paneigiančių faktų gausa, kiek tam tikra bendra teorinė orientacija, socialinės tikrovės vizija. Tad “bendroji sociologinė teorija” negali būti laikoma uždaviniu, kurio galima imtis, tik sukūrus daugybę “vidutinio lygmens” teorijų. Tokių teorijų formulavimas ir tikrinimas visada grindžiamas tam tikra “bendraja” teorija, kitaip sakant, konkrečia sociologine paradigma. Kita vertus, tokia “bendroji” teorija gali būti daugiau ar mažiau apmąstyta arba likti numanoma. A. Stinchcombe’as teigia, kad tokią numanomą “bendrąją” sociologinę teoriją yra sukūręs ir R. Mertonas, kuris bando ją rekonstruoti.⁶ R. Mertonu kritikai nurodo, kad jis pats, vengdamas tas “bendrasias” teorines prielaidas aiškiai suformuluoti ir apsvarstyti, pakenkė ir savo iškeltooms “vidutinio lygmens” teorijoms, kadangi būtent dėl to daugelis jų teiginių liko neaiškūs ar dviprasmiški.⁷ Tai suprasime ir skaitydami “Socialinę struktūrą ir anomiją”. “Socialinės struktūros” sąvoka, kurią vartoja R. Mertonas, nėra visai aiški. Daugiausia neaiškumų kyla dėl socialinių normų, apibrėžiančių kultūros tikslų pasiekimo priemonės, statuso. Viena vertus, tai gali būti kultūros elementai, kita vertus, – socialinių struktūrų (institucijų) “sudedamosios dalys”. Kitaip sakant, R. Mertonas nepaaiškina, kur yra teisės normų “loginė atrama”: ar kultūroje, ar socialinėje struktūroje?

Pabaigai – bibliografiniai duomenys. R. K. Mertonas gimė 1910 m. liepos 5 d. Filadelfijoje, emigrantų iš Rytų Europos šeimoje. 1931 m. jis baigė bakalauro studijas Templio universitete. 1932 m. – magistro studijas Harvardo universitete. Ten pat jis parašė ir 1935 m. apgynė daktaro disertaciją.⁸ Harvardo universitete jo mokytojai buvo P. Sorokinas, T. Parsonsas (vyresnis už jį tik 8 metais), žymus mokslo istorikas G. Sartonas, fiziologas ir sociologas L. J. Hendersonas, filosofas A. N. Whiteheadas. 1936 m. R. Mertonas pradėjo dėstyti Harvardo universitete (kaip “instructor” ir “tutor”). 1939 m. jam suteikiamas Tulane universiteto Naujajame Orleane asocijuoto profesoriaus vardas. 1940 m. atsiranda laisva profesoriaus (“full professor”) vieta prestižiniame Kolumbijos universitete. Dėl jos R. Mertonas varžėsi su P. Lazarsfeldu. Juos abu rėmė kolegos, todėl universiteto valdžia priėmė saliamonišką sprendimą – ginčijamą etatą padalijo į du etatus ir vieną paskyrė R. Mertonui, o kitą – P. Lazarsfeldui. Po metų buvę varžovai artimai susidraugavo ir ėmėm glaudžiai bendradarbiauti. 1942 m. (iki 1971 m.) R. Mertonas tapo P. Lazarsfeldo įkurto Kolumbijos universiteto Taikomųjų socialinių tyrimų biuro asocijuotu direktoriumi. 1944 m. R. Mertonas gavo asocijuoto, o 1947 m. – ir profesoriaus vardą. 1974 m. R. Mertonui suteikta emeritūra. 1934 m. R. Mertonas vedė Suzanne M. Carhart, su kuria susipažino studijuodamas Templio universitete. Sutuoکتiniai susilaukė trijų vaikų (sūnaus ir dviejų dukterų).

1984 m. R. Mertonu literatūrinę kūrybą sudarė 12 knygų, 125 straipsniai, 120 knygų recenzijų; be to, R. Mertonas buvo dar 11 knygų leidėjas.⁹ R. Mertonu publikacijų temos labai įvairios: sociologijos teorija ir metodologija, mokslo, deviantinio elgesio, etninių santykių, masinės komunikacijos, medicinos, profesijų ir organizacijų sociologija. Daugelį knygų R. Mertonas parašė kartu su kolegomis ir kolegų žmonomis.¹⁰ Likusios knygos yra R. Mertonu straipsnių rinkiniai.¹¹ Tai visų pirma daugiau nei į 12 kalbų išversta knyga *Socialinė teorija ir socialinė struktūra*¹². Ypatingo dėmesio nusipelnė ir R. Mertonu mokslo sociologijos darbų rinktinė¹³, nes būtent šiai sociologijos šakai jis skyrė bene daugiausia laiko ir dėmesio. Savo ansktyvuosiuose mokslo sociologijos tyrimuose (daktaro

disertacijoje) R. Mertonas pagrindinį dėmesį skyrė “išoriniams” socialiniams ir kultūriniais veiksniams, įtakojantiems mokslo raidą. Savo daktaro disertacijoje jis Maxo Weberio ir Ernsto Troeltscho pavyzdžiu nagrinėjo protestantizmo įtaką moderniosios gamtos genezei. Vėliau jį labiausiai domino vidiniai mokslo kaip socialinės institucijos bruožai. 1942 m. paskelbtame straipsnyje “Normatyvinė mokslo struktūra” buvo analizuojamos “mokslo etoso”, t.y. profesinį mokslininkų elgesį kontroliuojančios vertybės: universalizmas, bendruomeniškumas, nesuinteresuotumas ir organizuotas skepticizmas. Vėliau R. Mertonas tyrė mokslininkų ginčų dėl prioriteto priežastis ir funkcijas mokslo kaip tam tikros socialinės institucijos kontekste. Dar dvi R. Mertono sociologinių darbų rinktinės išėjo, kai jis jau buvo emeritas profesorius.¹⁴ Iš R. Mertono redaguotų knygų verta paminėti dvi. Tai *Sociologija šiandien*¹⁵, išversta ir į rusų kalbą¹⁶, bei *Šiuolaikinės socialinės problemos*, kurios leidimas buvo daug kartų pakartotas (1966, 1971 ir 1976 m.).¹⁷

Nuodugnią bibliografinę informaciją apie Robertą Mertoną skaitytojas gali rasti literatūroje, kurios branduolį kol kas sudaro trys straipsnių rinkiniai¹⁸ ir dvi monografijos¹⁹. Jų autoriai teigia, kad R. Mertonas, būdamas reiklus sau, paskelbė žymiai mažiau negu parašė. Be abejo, literatūra apie R. Mertoną pagausės, tyrinėtojams išanalizavus ir tuos neskelbtus amerikiečių sociologo tekstus.

Išnašos

- ¹ Taip P.Lazarsfeldo reikšmę sociologijos istorijoje vertina J. Hughes. Žr.: Hughes J. *The Philosophy of Social Research*. 2nd ed., London & New York: Longman, 1933.
- ² Merton R.K. Manifest and Latent Functions. In: Merton R.K. *Social Theory and Social Structure*, London: Collier – Macmillan, 1968, p. 73 – 138.
- ³ Merton R. On Sociological Theories of the Middle Range. In: Merton R.K. Ten pat, p. 47.
- ⁴ R. Mertono deviantinio elgesio teorija remiasi M. Degutis straipsnyje “Socialinė struktūra ir kultūriniai pokyčiai”. Žr.: *Politologija*, 1993 / 3 – 4, p. 59 – 66.
- ⁵ Žr., pvz., Lilly J.R., Cullen F.T., Ball R.T. *Criminological Theory, Context and Consequences*. 2nd ed., London: SAGE, 1995; Williams K.S. *Textbook on Criminology*. 2nd ed., London: Blackstone Press Ltd., 1994; Foks V. *Vvedenije v kriminologiju*, Moskva: Progress, 1980; Žr. taip pat: Bluvštejn J. D., Dobrynin A. V. *Osnovanija kriminalistiki. Opyt logiko-filosofskogo issledovanija*, Minsk: Universitetskoe, 1990.
- ⁶ Žr.: Stinchcombe A. Merton’s Theory of Social Structure. In: *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*, New York, 1975, p. 11 – 34.
- ⁷ Žr.: Turner S.P. The End of Functionalism: Parsons, Merton and Their Heirs. – *Philosophy of the Social Sciences*, 1993/2, vol. 23, p. 234 – 237.
- ⁸ Merton R. Science, Technology and Society in Seventeenth Century England. In: *Osiris. Studies on the History and Philosophy of Science, and on the History of Learning and Culture*, Bruges: The St. Catherine Press, 1938, p. 362 – 632.
- ⁹ Tokius duomenis pateikia: Persell C.H. An Interview with Robert K. Merton. – *Teaching Sociology*, 1984/4, vol. 11, p. 470 – 486.
- ¹⁰ P vz.: Curtis A., Fiske M., Merton R.K. *Mass Persuasion*, New York: Harper & Brothers, 1946; Fiske M., Kendall P. L., Merton R.K. *The Focused Interview*. New York: The Free Press, 1956; Gellhorn W., McKeon R., Merton R.K. *The Freedom to Read: Perspective and Program*, New York: R.R. Bowker, 1957 ir kt.
- ¹¹ Išimtis: Merton R.K. *On the Shoulders of Giants: A Shandean Postscript*, New York: The Free Press, 1965. 2-asis leidimas – 1985.
- ¹² Merton R.K. *Social Theory and Social Structure*, Glencoe: The Free Press, 1949. Ši daug kartų leista knyga buvo du kartus (1957 ir 1968 m.) papildyta naujais esė.
- ¹³ Merton R.K. *Sociology of Science*, Chicago: University of Chicago Press, 1973.
- ¹⁴ Merton R.K. *Sociological Ambivalence and Other Essays*, New York: The Free Press, 1976; Merton R.K. *Social Research and Practising Professions*, Cambridge: Abt Books, 1982.
- ¹⁵ *Sociologija Today*, Ed. R.K. Merton, L. Broom, L.S. Cottrell, New York: Basic Books, 1959.
- ¹⁶ *Sociologija siegdnia*, Moskva: Progress, 1965.
- ¹⁷ *Contemporary Social Problems*, Ed. R.A. Nisbet, R.K. Merton, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1961.
- ¹⁸ *The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975; *Science and Social Structure: a Festschrift for Robert K. Merton*, New York Academy of Sciences, 1980; *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, London: Falmer, 1991.
- ¹⁹ Sztompka P. *Robert K. Merton: an Intellectual Profile*, London: Macmillan, 1986; Crothers Ch. *Robert K. Merton*, Chichester, London & New York: Ellis Horwood Ltd, 1987.